

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

РЕЦЕНЗИЯ

по процедура за защита на дисертационен труд на тема
„Власт и идеология в Ранната новоасирийска империя (934–745 г. пр. Хр.)“
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
от редовния докторант **Зозан Мехмет Тархан**

Научна област **2. Хуманитарни науки**

Професионално направление **2.2. История и археология**

Докторска програма **Стара история**, катедра Стара история, тракология и средновековна история

Научен ръководител: **проф. дин Диляна Ботева**

Рецензията е изготвена от:

проф. д-р Петър Неделчев Делев, ИФ СУ (пенсионер)

член на научното жури със заповед № РД 38-562/26.11.2021 г. на Ректора на СУ

Зозан Мехмет Тархан, родена през 1993 г. в Бургас, е възпитаник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където завършва с отличен успех бакалавърската степен на специалност Археология през 2016 г., а между 2016 и 2018 г. учи едновременно и завършва също с отличен успех две магистърски програми: Античност и средновековие със специализация по антична история, и Археология, като защитава успешно две магистърски тези: „Отношения и взаимодействия на Асирия с Урарту и новохититските царства в епохата на Ашурназирпал II и Салманасар III (883–824 г. пр. Хр.)“ и „Източно влияние в Елада в IX–VI в. пр. Хр.“ През февруари 2019 г. е зачислена в редовна докторантура по стара история към Катедрата по стара история, тракология и средновековна история при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с научен

ръководител проф. Диляна Ботева. На практика всички докторантски задължения са изпълнени и дисертацията е успешно завършена и представена за защита преди изтичане на тригодишния срок на редовната докторантура, похвално и доста рядко в последните години явление, което убедително се вписва в поредицата от впечатляващи изяви на Зозан Тархан в досегашната ѝ академична кариера.

Представеният за рецензиране дисертационен труд е озаглавен „Власт и идеология в Ранната новоасирийска империя (934–745 г. пр. Хр.)“ и има обем от общо 341 печатни страници текст и илюстрации. В структурно отношение трудът е разделен на въведение, историографски преглед, четири „раздела“, заключение, библиография и приложение. Структурата е ясна и логична и не буди възражения. Може да се спори по избраната таксономия: четирите големи структурни части на дисертацията са наречени „раздели“, а техните части – „глави“. Струва ми се, че за предпочитане е обратното – четири „глави“, подразделени на „раздели“.

Темата на дисертацията е ясно формулирана в заглавието. Във *Въведението* (стр. 1-3) са приведени убедителни съображения за нейната актуалност с оглед на съществуващото състояние на проучванията и въвеждането на нов и все още неизползван адекватно изворов материал. По своя обхват и сложност на засегнатите проблеми темата е подходяща за докторска дисертация.

Историческият период, разгледан в дисертацията на Зозан Тархан и условно наречен „Ранна новоасирийска империя“, обхваща хронологически интервал от близо два века – от последната третина на X до средата на VIII в. пр. Хр., и съвпада с новото укрепване и издигане на Асирия след причинения от арамейското нашествие през XI в. временен упадък, достигайки до управлението на Тиглат-Паласар III, с което, както обикновено се приема, започва и блестящият „късен“ период на Новоасирийската империя през втората половина на VIII и VII в. пр. Хр.

На стр. 4-8 е приведен кратък историографски преглед. Доколкото мога да съдя, докторантката познава добре цялата съществуваща литература, свързана по един или друг начин с темата на дисертацията, и активно я използва в труда си. Струва ми се важно да бъде изрично подчертано, че нейният методически подход

е основан преди всичко на самостоятелен, подробен и изчерпателен анализ на съществуващите извори, а мненията на други автори се разглеждат критично, приемат или оспорват по-скоро в коментара на изворовите данни и направените въз основа на този коментар реконструкции, заключения и обобщения.

Тъй като при този подход изворите заемат основно място в дисертацията, съвсем оправдано същинският ѝ текст започва с посветения именно на тях *Раздел I* (стр. 9-24), който като цяло има въстъпителен характер. Тук са систематизирани основните категории асирийски писмени извори, съдържащи информация по темата на дисертацията (царски надписи, списъци *лиму*, хроники, царски списъци, ритуални и култови текстове, литературни текстове и други), като във всяка група са представени основните паметници със сведения за тяхното местонамиране, публикации, характер и информационна стойност. Конкретните текстове не се разглеждат тук, това е направено в основната част от изложението (раздели 3 и 4). След текста за писмените извори, в края на този раздел са представени по сходен начин и използваните в дисертацията археологически и иконографски извори – развалините на царските дворци и други постройки в столицата Калах (Нимруд) и сателитната царска резиденция Имгур-Енлил (Балават), както и различни фигурални сцени върху каменни плочи, бронзови пластини от обков на тържествени порти и други паметници с релефни изображения, които имат съществено значение особено за предприятия в четвъртата глава интердисциплинарен анализ на асирийската царска идеология.

Встъпителен характер има и също толкова краткия *Раздел II* (стр. 25-41), посветен на предшестващите периоди на асирийската история през третото и второто хилядолетие, с акцент върху основните сюжети на дисертацията – царската власт и царската идеология. Този кратък преглед, направен професионално и с приверждане и на съществените извори, и на препратки към основната съществуваща литература, също се явява важен и необходим с оглед на разкриване на еволюционните корени и предисторията на развитието в асирийска среда на явленията, които са основен предмет на изследването.

Третият раздел е най-съществената по обем част на изследването, обхващайки почти половината от общия брой страници в него (стр. 42-193). Той е посветен на реалната власт на асирийските царе в разглеждания период, които са общо десет на брой: **Ашур-дан II** (934-912 г. пр. Хр.), **Адад-нерари II** (911-891 г. пр. Хр.), **Тукулти-Нинурта II** (890-884 г. пр. Хр.), **Ашурназирпал II** (883-859 г. пр. Хр.), **Салманасар III** (858-824 г. пр. Хр.), **Шамши-Адад V** (823-811 г. пр. Хр.), **Адад-нерари III** (810-783 г. пр. Хр.) и неговите синове и наследници **Салманасар IV** (782-773 г. пр. Хр.), **Ашур-дан III** (772-755 г. пр. Хр.) и **Ашур-нерари V** (754-745 г. пр. Хр.). Десетимата царе са разгледани един по един в хронологическа последователност, като е направен опит за всеки от тях да бъдат приведени и разгледани всички налични данни, свързани по един или друг начин със сюжета за царската власт. В посветената на всеки от асирийските царе глава (последните трима, Салманасар IV, Ашур-дан III и Ашур-нерари V, са разгледани в една обща глава) са проследени на базата на съществуващите извори сведенията за военно-политическата му дейност, строителните и благоустройствени мероприятия и са обобщени съществените наблюдения, касаещи темата на изследването. Сведенията за външната и военната политика на Асирийската империя в този период значително надхвърлят по обем тези за строителна дейност (такива изобщо отсъстват за някои от царете) и съответно тяхното разглеждане заема основната част от обема на изложението. То е организирано като представяне на съдържанието на запазените документи, най-често пасаж по пасаж (стриктно цитирани в бележките под линия), като отделни по-важни детайли се цитират и дословно в текста било в превод, било в транскрипция на акадски. Логично най-големи по обем са текстовете, посветени на Ашурназирпал II и на Салманасар III, не само поради относително дългия срок на управление и на двамата, но най-вече поради факта, че при тях Ранната новоасирийска империя достига своя най-голям разцвет, както и поради запазените за тях изобилни исторически документи и свидетелства.

В края на третия раздел една самостоятелна глава (стр. 183-193) е посветена на държавните институции и длъжности в Ранната новоасирийска империя.

Направеният тук преглед е съществен с оглед изясняване на реалното функциониране на властта, тоест на опосредствяващия върховната власт на царете административен апарат. На ред места тук са представени съществуващи в литературата дискусии или неизяснени проблеми, като нерядко авторът изразява лична гледна точка или обосновава мнение в полза на дадено решение.

Последният четвърти раздел, наполовина по-малък от третия по обем (стр. 194-264), е посветен на царската идеология в Ранната новоасирийска империя. Отделни глави тук са посветени на божественото покровителство на царете (проследено в царските титли и епитети, в „призива“ към власт и в коронационния ритуал), на засвидетелстваните в царски надписи, в иконографски извори и в ритуални текстове жреческите функции на царете, на тяхната завоевателната („имперска“) мисия на царете, на свръхестествената им, идеална същност (с привеждане на дискусията за и против „божествеността“ им), на вложените в архитектурата на дворците и в иконографските извори идеи за царете и тяхната власт. На базата на внимателния анализ на разнообразни по характер извори и на критически преглед на често противоречиви мнения в модерната литература в тази част на дисертацията е изградена убедителна и многопластова картина на свързаните с асирийските царе през разглеждания период идеи и пропагандни внушения.

Краткото заключение (стр. 265-277) сумира изводите от реализираните в раздели 3 и 4 анализи съответно на реализирането на царската власт в реалната политика и на царската идеология в Ранната новоасирийска империя. Общият извод (на стр. 277) е, че властта и идеологията действат през разглеждания период в пълна симбиоза като предпоставка за успешното изграждане на основите на Асирийската империя, достигнала през последвалата епоха до своя най-голям разцвет.

Библиографията, приведена на стр. 278-297, е внушителна и съдържа общо 242 заглавия. Доколкото мога да преценя, цялата приведена литература е използвана при разработването на дисертацията и е прецизно цитирана в изобилните бележки под линия (общо 1137).

Дисертацията съдържа още приложение (стр. 298-335) със следните добавени материали: речник на асирийски титли и длъжности и на наименования на месеците в асирийския календар, таблица с данни за жреческата власт на асирийските владетели в царските надписи, две карти, градоустройствени и архитектурни планове и изображения на анализирани в раздел 4 иконографски паметници. Единствената обхватна географска карта на региона (на стр. 302, по Karlsson 2017) за съжаление не съдържа голяма част от упоменатите в текста на дисертацията топоними и не позволява на читателя да се ориентира пространствено в изобилните описания на военни походи в раздел III. С оглед бъдещо отпечатване на труда бих препоръчал да се направи опит (съзнавайки колко трудоемка е подобна задача) за разработване на отделни карти за всеки асирийски владетел, които да съдържат, освен основните географски обекти (като планини и реки) и по възможност всички споменати в текста градове, области и страни (където е възможно точно, където не е – поне приблизително или предположително), както и очертаване на маршрутите на царските походи (с посочване и на датите на осъществяването им), на основната асирийска територия и на завладените към момента външни територии. При това би било уместно поставянето на тези карти не в отделно приложение, а в съответните раздели на основния текст.

Като цяло дисертацията на Зозан Тархан прави отлично впечатление. По-горе вече стана дума за актуалната и дисертабилна тема и за добре структурираното изложение. В езиково отношение дисертацията също е на добро ниво, езикът е ясен и точен, граматически правилен, само на места се срещат неизгладени фрази или дребни технически неточности. Справочният апарат (бележки под линия, списък на използваната литература) е прецизно разработен. По-съществено е да се отбележи, че докторантката се е справила успешно със събирането, систематизирането и анализирането на внушителен по обем изворов материал, включващ както текстове на различни категории писмени документи, основно на академичен език, така и археологически и иконографски паметници. Работата с извори, която е залегнала в основата на цялата дисертация и е осъществена на високо

професионално ниво, представя докторантката като завършен, зрял учен, и е основен аргумент в полза на присъждането на докторска степен. Дисертацията има облика на цялостен и завършен научен труд и съдържа съществени и неоспорими научни приноси. Препоръчвам тя да бъде публикувана, по възможност на международно достъпен език.

Авторефератът е направен съгласно изискванията и отразява подробно и вярно съдържанието на дисертацията. Автосправката за научни приноси (стр. 36 от автореферата) е направена коректно и отразява действителните постижения на кандидата за докторска степен. В списъка с научни публикации на Зозан Тархан фигурират общо 10 статии, от които седем са отпечатани между 2016 и 2021 г., а три са под печат. Четири от тези публикации са по темата на дисертацията. Зозан Тархан има участие в научни проекти и немалък теренен опит в археологически разкопки. Осъществила е успешно три специализации в чужбина – две краткосрочни, съответно в Одрин (2015-2016 г.) и Варшава (2017-2018 г.) и една едногодишна в Департамента по древни блискоизточни изследвания на Университета „Юлий Максимилиан“ във Вюрцбург (2019-2020 г.), където е реализирана и значителна част от работата по дисертационния труд. Член е на Международната асоциация по асириология.

Обобщавайки отличните си впечатления и от общото представяне на докторантката, и от разработения от нея дисертационен труд, мога убедено да препоръчам на научното жури да присъди на Зозан Мехмет Тархан образователната и научна степен „доктор“.

София, 2 януари 2022 г.

Рецензент:
(проф. Петър Делев)